

Rembrandt en zichzelf

Toen mij gevraagd werd, een korte beschouwing over Rembrandt en zichzelf voor U uit te spreken, heb ik die gaarne toegezegd. Immers is van de eenvoudige Leidse molenaarszoon — die in verrukking naar palet en etsnaald greep om van hemelse schoonheid in aardse gedaante te getuigen — van allerlei gemaakt dat hij niet was. Men heeft hem op vele wijzen geportretteerd, en al leken Rembrandts portretten soms niet al te best, de portretten die anderen van hem schreven geleken beslist nog veel minder. Men heeft hem zelfs als opvoeder en „Kunstfilosoof afgeschilderd, en nog meer is hem in de loop van een paar eeuwen in de schoenen geschoven.

Laat ons dus liever zien wat hij zelf zeide, en wat tijdgenoten van hem neerschreven, die hem ontmoetten. Door het verwerpen van hetgeen in zijn tijd als onaantastbaar gold, werd hij al gauw een ketter genoemd, en dat men er niet op gesteld was dat hij een roeping volgde, in één vervoering leefde, is hem hardhandig duidelijk gemaakt met de Nachtwacht en het Eedverbond der Batavieren. Terecht schrijft een zijner leerlingen, Hoogstraten, dat hij in de Nachtwacht meer werk gemaakt had van „het grote beeld zijner verkiezing, dan van de afbeeldsels, die hem waren aanbesteed”. De meeste van de 18 mannen, die, toen het schilderij gereed was, later door een ander hun namen er op lieten aanbrengen, deden dat ongetwijfeld omdat er op hun aangezicht niet zoveel licht viel als zij gewenst vonden. En wat ongeveer twintig jaar later met Claudius Civilus en zijn Batavieren gebeurde, die voor het Amsterdamse Raadhuis geschilderd werden, bewijst, dat zij nog minder behaagden. In 1661 hing het grandiose werk op de daartoe bestemde plaats. In 1662 hing er een ander, door een van Rembrandts leerlingen.

Al vroeg tekent Rembrandts aard en zelfstandigheid zich af. Hij verwierp het ge-ijkte. Italië, het land waar de Renaissance vandaan kwam, was destijds het Mekka van een ieder, die op een goede opvoeding prijs stelde. Zijn leermeesters behoorden tot de Italianiserende kunstenaars. Zowel Jacob Swanenburch te Leiden, die zich op zijn Italiaans Jacomo noemde, met een Italiaanse gehuwd was en op zijn Italiaans schilderde, als Lastman te Amsterdam, waar Rembrandt later kwam, waren sterk Italiaans georiënteerd.

In tegenstelling tot die zoetelijke navolgers van een zoetelijke schilderkunst zien wij Rembrandt al gauw eigen wegen gaan. De fijnbesnaarde Constantijn Huygens, secretaris van Prins Frederik Hendrik, is dan ook verwonderd dat zulk een jongeling — een baardeloze molenaarszoon, zegt hij — heel Italië aan zijn laars lapt en zegt „geen tijd” te hebben om er heen te reizen. Zo vol is het levende leven om Rembrandt heen, zo verstelpend vol! En Huygens prijst Rembrandt en diens vriend Lievens om hun arbeidzaamheid, hij staat versteld van hetgeen de jonge meester alreeds presteerde. Een mooier brevet kon de beginnende Rembrandt zich niet wensen.

Maar waarom had de jonge schilder het zo druk? Omdat de gehele wereld met al haar mensen, dieren, planten, werelddelen en wat zij voortbrachten binnen zijn gezichtkring getuimeld was, toen de Renaissance zich baan brak. Voor dien had de prediking van het Christendom de tegenstelling hemel-aarde geleerd. Men zou de kunst der Middeleeuwen kunnen karakteriseren met de woorden, die Vondel boven zijn Lucifer schreef: „het toneel is in de hemel”. Nu was het besef tot leven gekomen, dat de aarde en al wat zij bevatte niet een verleiding maar een geschenk Gods betekende. De ontdekkingsreizen deden een wereldscheepvaart ontstaan, waarvan Amsterdam een centrum werd. De stad wemelde van vreemdelingen, tot Turken en Levantijnen toe. Zijn schepen voeren naar Oost en West, naar Noord en Zuid. Meer dan drieduizend Hollandse bodems passeerden elk jaar

de Sont op weg naar Zweden en Rusland, andere haalden hout uit Noorwegen. Van de West tot Japan lag de wereld in het bereik — Holland had zich vrijgevochten van Spanje en de moed van Leiden was door Prins Willem met de universiteit geëerd, waar Rembrandt als student werd ingeschreven. Uit de Oost stroomden kostelijke specerijen en tal van artikelen binnen, uit Venetië kwam alles wat het Nabije Oosten maar bood: rijk brokaat, zijde en fluweel, kant, gouden sieraden, vederen en gespen, bokalen en tapijten zien wij in overvloed op de stillevens en portretten uit die jaren. Een hoorn van overvloed stortte zich uit over een wereld, die bij Jeroen Bosch nog uitsluitend met duivels bevolkt scheen. En bij dat alles treedt nu de mens op de voorgrond. Leefde deze vroeger een leven dat uitsluitend als voorbereiding tot het hiernamaals waarde had, in al zijn levens-uitingen zocht Rembrandt zich hem eigen te maken.

Hoe dor en dood werden nu de schoolse regels, volgens welke men die mens op de ateliers van Lastman of Swanenburch leerde zien en schilderen! Hoe onverdragelijk de compositie-regels! De mens was daar een gecostumeerde pop. De schilder, met het palet in de hand, werd evenals de zeeman aan het stuur een ontdekkingsreiziger. Schilderde men vroeger het licht als symbool, abstract, als stralenkrans, nu werd het levend, reëel, kreeg het glans: het was immers het goddelijke licht dat leven mogelijk maakte. Wat ging er om in het gemoed van de mens, achter zijn uiterlijk, achter zijn gebaren die er de weerslag van waren? Dat boeide nog veel meer! En om zich ook eigen te maken, hoe allerlei aandoeeningen zich in het gelaat deden gelden, wierp Rembrandt recepten der schoolse leermeesters overboord en trok voor de spiegel allerlei gezichten, scherp speurende welke trekken de lach, het speuren, de weifeling, de ergernis weerspiegelen. Nu hij de schoolbanken verlaten had, werd hij pas echt leerling, maar leerling van de Natuur. En de schilder Sandrart, van wie reeds een schuttersstuk hing in de zaal, waar de Nachtwacht geplaatst moest worden, schrijft dan ook dat hij alleen de natuur tot richtsnoer nam, en zich niet bekommerde om de anatomie, de regels voor compositie, en verdere conventionele begrippen.

Rembrandt is zijn leven lang een leerling gebleven, nooit een meester geworden die laat zien wat hij kan. Juist door dit opgaan in wat hij waarnam verkreeg zijn werk dat doordringende, ontroerende, dat ons in de ziel grijpt omdat het hem in de ziel gegrepen heeft. Tegenwoordig noemen zich sommige kunstenaars experimenteel. Men vraagt zich af, of niet voor een echt kunstenaar ieder schilderij een experiment blijft, en ophoudt kunst te zijn zodra dit niet meer het geval is. Dan immers treedt het koele, bewuste kunnen in de plaats der gloeiende inspiratie — waarvan de uitslag ongewis blijft.

* *
*

Van al onze „ismen” zou Rembrandt zeer beslist niets hebben willen weten. Stelsels en theorieën zijn hem te star en dood. Toen dezelfde leerling, Hoogstraten, hem om recepten, zoals andere leermeesters die gaven, vroeg, zeide hij: „Pas nu maar toe, wat je nu al weet. Dan zullen de verborgenheden, waar je nu naar vraagt, vanzelf voor de dag komen”. Niet het bedachte, slechts het doorvoelde is de enige bron voor kunst. Daarvoor bestaat geen gebruiksaanwijzing, zegt Rembrandt.

De natuurlijke bewegelijkheid, schrijft hij aan de secretaris van Prins Frederik Hendrik, heeft hij nagespeurd in de stukken, voor de Prins geschilderd. Het levende, bewegende, stromende wilde hij vatten. Daarna streefde de Barok, die zich uit de Renaissance ontwikkelde. En aan die Barok zou hij zich weer ontworstelen, om minder bewegelijk, en meer innerlijk bewogen te zijn. Terecht zegt in de achttiende eeuw Houbraken, dat in de door Rembrandt geschilderde mensen „toorn, haat, droefheid, alles zo natuurlijk staat weergegeven, dat men uit de penntrekken van zijn tekeningen lezen kan wat elk zeggen wil”.

Men vraagt zich af, of Rembrandt zijn naam, vol van de tover zijner schilderijen, als kind reeds kreeg omdat men iets bijzonders in hem zag. In een familie van Herman en Neeltje straalt die naam met al de kracht van zijn gouden licht. Hij werd ingeschreven voor de studie, maar hoe edel het Latijn ook mocht wezen, de levende mens boeide hem meer. In de bedelaars, gehuld in lompen, geuzen, wrakken uit de oorlog, die op krukken voortschuifelden of op een houten been strompelden, voelde hij meer. Zag hij er eerst schilderachtige modellen in, later werden het hem brokken mensenleed. Zo kon hij de figuren uit de Bijbel leren doorleven, en bovenal de gestalte van Christus overtuigender beelden dan wie ook, gelijk Schmidt Degener het heeft uitgedrukt. Hij kende de Bijbel als weinigen. Steeds opnieuw vat hij eenzelfde onderwerp weer op, zich verdiepend in het gegeven tracht hij het steeds intenser tot uiting te brengen. De Bijbelse sfeer zag hij in de Joden, die patriarchale figuren met hun levendig gebarenspeel, om zich

heen. Hij was bevriend met de geleerde Menasse ben Israël, zijn overbuur in de Breestraat.

Onvergankelijk is Rembrandts kunst, omdat zij het eeuwige van 's mensen gemeend tot onderwerp, tot levend onderwerp heeft. Nooit heeft een kunstenaar getekend en geschilderd met zo volkomen afwezigheid van een vaste, succes garanderende manier. Hij is vol tegenstrijdigheden, maar juist omdat hij zich aan zijn onderwerp overgeeft, stijgt hij steeds hoger en verwerft zijn werk de grootste rust, die alleen een genie is weggelegd. Die opperste nederigheid heeft hem doen stijgen tot het hoogste, wat schilderkunst vermag: een kleurenorkestratie te schep-
pen, die het in verf vertaalde zieleleven wordt.

JAN POORTENAAR.

ONTMOETING TUSSEN OOST EN WEST

door

KWEE SWAN LIAT

Uitgave N. Kluwer met medewerking van het Humanistisch Verbond.

178 pagina's - gebonden f 6,50 - ingenaaid f 4,90.

Bestellingen bij het Centraal Bureau Humanistisch Verbond,
Bleyenburgstr. 1, Utrecht, Postgiro 304960.

HET WOORD VAN DE WEEK

VERSCHIJNT
WEKELIJKS
24 JUNI 1956

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer

Mevrouw

Mejuffrouw

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Bleyenburgstraat 1, Utrecht

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Administratie en redactie: Humanistisch Verbond, Bleyenburgstraat 1, Utrecht, Postgiro 304960
Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 1,— p. kwart., losse numm. f 0,12, buitenland f 4,60 p.j.